

# Tactica retorică în procesul lui Sextus Roscius din Ameria

## TAMÁS NÓTÁRI

Doctor al Academiei de Științe din Ungaria (DSc), profesor universitar la Universitatea „Sapientia” din Cluj-Napoca, Departamentul de Științe Juridice  
E-mail: [tamasnotari@yahoo.de](mailto:tamasnotari@yahoo.de)

### REZUMAT

*Pro Sexto Roscio Amerino* este primul „caz penal” al lui Cicero, în care încearcă să-și disculpe clientul de acuzațiile fictive, aduse de rudele acestuia și de confidentul *dictatorului*, care au încercat să se folosească de pretextul masacrelor ordonate de Sulla. Rudele lui Sextus Roscius cel tânăr l-au acuzat pe acesta de patricid, susținând că în luna iunie a anului 81 î.Hr. a dispus uciderea tatălui său. Aceste rudenii au obținut cu ajutorul lui Chrysogonus, confidentul lui Sulla, ca numele victimei – deși era considerată un partizan al *dictatorului* – să apară pe lista celor atinși de *proscriptio*, și astfel averea sa să poată fi scoasă la licitație, astfel atât Chrysogonus, cât și rudele ar fi beneficiat din plin de bunurile celui ucis, exceptând „evident” pe fiul lui Roscius cel bătrân, care va fi astfel lipsit de moștenire. Pentru a se bucura nestingheriți de averea acaparată în mod mârșav, au vrut să înlăture moștenitorul legal, iar pentru asta l-au învinuit pentru *par(r)icidium*. Cazul masca o zonă politică mlăștinoasă, drept urmare se bazau pe faptul că niciun *advocatus* mai însemnat al vremii nu se va angaja să susțină apărarea. Tânărul Marcus Tullius Cicero însă a decis că își va asuma cazul care părea pierdut, nu atât din considerente juridice, cât din cauze politice; întreprinderea sa – finalizată cu succes – presupunea o doză considerabilă de curaj, expunere precisă și iscusință oratorică, dar a pus bazele prestigiului său de *advocatus* ambițios, și a dat startul carierei sale de orator și de actor al vieții publice. Ulterior însuși oratorul vorbește, pe de o parte de recunoașterea obținută de discursul de apărare rostit cu succes, pe de altă parte, în schimb, aduce critici serioase stilului său de atunci, considerându-l exagerat și dezlânat, totodată recunoaște și importanța propriului curaj.

În cele ce urmează mai întâi vom releva pe scurt situația istorică, după care vom schița contextul juridico-legislativ al delictului, care a constituit baza acuzării, în final vom analiza expunerea aplicată în decursul *Pro Roscio Amerino*, respectiv tactica oratorică, prin care a demască adevăratele motive și vehicule ale acuzării, obținând achitarea inculpatului.

### CUVINTE CHEIE

Cicero, *Pro Sexto Roscio*, retorică clasică, drept penal roman.

## Rhetorical Tactics in the Trial of Sextus Roscius of Ameria

### ABSTRACT

*Pro Sexto Roscio Amerino* is Cicero's first "criminal case", in which he attempts to clear his client of false accusations brought by his relatives and the confidant of the dictator, who sought to exploit the pretext of the massacres ordered by Sulla. The relatives of the young Sextus Roscius accused him of parricide, claiming that in June of the year 81 BC, he had ordered his father's murder. With the help of Chrysogonus, Sulla's confidant, these relatives managed to have the victim's name—despite being considered a supporter of the dictator—added to the list of those affected by *proscriptio*, thus allowing his estate to be auctioned. In this way, both Chrysogonus and the relatives would fully benefit from the wealth of the murdered man, while *obviously* excluding the son of the elder Roscius, who would thus be deprived of his inheritance. To freely enjoy the wealth they had dishonourably seized, they sought to eliminate the rightful heir by accusing him of *parricidium*. The case concealed a treacherous political landscape, relying on the assumption that no prominent *advocatus* of the time would dare to take on the defence. However, the young Marcus Tullius Cicero decided to assume the seemingly hopeless case, not so much for legal reasons but rather for political ones. His endeavour—ultimately successful—required considerable courage, precise argumentation, and skilled oratory. It laid the foundation for his reputation as an ambitious *advocatus* and marked the beginning of his career as an orator and a participant in public life. Later, the orator himself reflected on the recognition he gained from the successful defence speech, while also harshly criticizing his early style, considering it exaggerated and unpolished. At the same time, he acknowledged the significance of his own courage.

In the following, we will first briefly outline the historical background, then sketch the legal and legislative context of the crime that formed the basis of the accusation. Finally, we will analyse the rhetorical approach employed in *Pro Roscio Amerino*, particularly the oratorical tactics through which Cicero exposed the true motives and mechanisms behind the accusation, ultimately securing his client's acquittal.

### KEYWORDS

Cicero, *Pro Sexto Roscio*, classical rhetoric, Roman criminal law.

## I. FUNDALUL ISTORIC AL DISCURSULUI *PRO ROSCIO AMERINO*

Prin discursul său susținut în 80 î.Hr. în apărarea lui Sextus Roscius din Ameria, Marcus Tullius Cicero, aflat atunci la etatea de douăzeci și șase-douăzeci și șapte de ani, și-a asumat pentru prima oară rolul de apărător într-un proces penal.<sup>1</sup> Această epocă a republicii romane este caracterizată prin așa-numita restaurație sulliană, în urma căreia strategul s-a impus ca un *dictator* cu dreptul de a legifera și de a conduce statul (*dictator legibus scribundis et rei publicae constituendae*). Pentru această procedură care i-a legitimat toate faptele anterioare, a primit sprijinul lui L. Valerius Flaccus, cel care, deținând funcția de *interrex*, a inițiat o lege în acest sens. După victoria sa în data de 1 noiembrie 82 î.Hr. de la Porta Collina, Sulla i-a scos în afara legii pe adepții

1 Referitor la problema datării vezi T. E. Kinsey: *The Dates of the Pro Roscio Amerino and Pro Quinctio*, *Mnemosyne*, 1/1967, pp. 61–67.

adversarilor săi, Marius și Cinna, respectiv i-a trecut pe lista *proscrișilor* pe baza legii denumite *lex Cornelia sive Valeria*. Numele celor vizați – în urma proscriciilor și-au pierdut viața aproximativ 4 700 de cetățeni – a ajuns pe o tablă (de aici și denumirea procedurii: *pro-scribere*), iar cetățenii erau obligați să-i prindă pe cei trecuți pe listă, respectiv să anunțe autoritățile în legătură cu locul unde se află proscrișii. Pe capul fiecărei persoane atinse de *proscriptio* s-a fixat o recompensă de 12 de mii de *denarius*, iar în cazul în care un proprietar proscriș era ucis de către sclavul său, pe lângă premiul în bani a primit și *status libertatis* și dreptul de a purta „Cornelius” ca *nomen gentile*. Urmașii celor proscriși au fost privați de dreptul pasiv de vot, averea lor a trecut în proprietatea statului, bunuri licitate apoi pe Forum, o situație ideală pentru acaparatorii profesioniști (*sectores*).<sup>2</sup>

Asemenea vremuri istorice primejdioase comportă în sinea lor prin natura lucrurilor posibilitatea unor abuzuri, iar un exemplu eclatant în acest sens este și starea de fapt care a constituit baza pentru *Pro Roscio Amerino*. Sextus Roscius cel bătrân era un cetățean înstărit din Ameria, o localitate din Umbria, aflată la 83 de kilometri spre nord de Roma. Roscius-tatăl trăia la Roma, și, pe lângă o însemnată avuție compusă din bunuri mobile, era proprietarul a 13 domenii din provincie, iar administrarea acestora pe timpul procesului era încredințată fiului său, care avea aproximativ 40 de ani. Relația dintre cei doi poate că nu era cea mai cordială, datorită probabil diferenței stilului de viață: în timp ce tatăl avea o atitudine urbană, fiul a adoptat o condiție rustică. După încetarea legală a proscriciei și a confiscării de averi, a procedurii de *proscriptio*, deci după 1 iunie 81 î.Hr., Roscius cel bătrân este ucis în preajma Circus Flaminius, în timp ce se întorcea de la o cină. Rudele victimei, Titus Roscius Capito și Titus Roscius Magnus, aflate în relații dușmănoase cu cel ucis, l-au informat pe L. Cornelius Chrysogonus, confidentul și libertul lui Sulla. Chrysogonus a obținut ca numele lui Roscius-tatăl să fie introdus ulterior, după termenul legal, pe lista celor vizați de *proscriptio*, bunurile sale să fie confiscate și scoase la licitație, deși acesta era adeptul lui Sulla. Chrysogonus a apărut în postura de cumpărător oficial – căci nu a îndrăznit nimeni să liciteze împotriva sa –, a cumpărat avuția de 6 milioane de *sestertius* la un preț de două mii (!) de *sestertius*. Rudele lui Roscius au primit un premiu consistent. Lui Capito i-au revenit trei domenii, iar Magnus a devenit intendantul afacerilor lui Chrysogonus. Pentru a-și salva viața, Sextus Roscius-fiul s-a refugiat din Ameria la Roma, unde s-a adăpostit în casa lui Caecilia, unul din reprezentanții prestigioasei ginți Metellus. Chrysogonus, Capito și Magnus, simțind că averea acaparată nu e în siguranță, au decis să-l acuze pe fiul victimei pe baza unor indicii false, de patricid [*par(r)icidium*] și astfel să-l extermine. Acuzația era deosebit de șubredă, dar se bazuiau pe faptul că datorită relației lui Chrysogonus cu Sulla nu va îndrăzni nimeni să-l înfrunte pe C. Erucius, acuzatorul cu o reputație îndoielnică. Au greșit

2 Gerhard Krüger (1994)(ed.): *Tullius Cicero, Rede für Sextus Roscius aus Ameria*, Reclam, Stuttgart, p. 143 și urm.; Friedrich Richter, Alfred Fleckeisen, G. Amon (1906): *Ciceros Rede für Sex. Roscius*, B. G. Teubner, Berlin–Leipzig. Expresia de *proscriptio* desemna inițial doar licitația uzuală în decursul procedurii de faliment (*proscriptio bonorum*) și doar după măsurile luate de Sulla a primit conținutul de *măcel politic*. Cf. Theodor Mommsen (1899): *Romisches Strafrecht*, Duncker & Humblot, Leipzig, p. 938. Despre derularea procedurilor de *proscriptio* dictate de Sulla vezi Sallustius: *De coniuratione Catilinae* 51.

însă în acest moment. Tânărul Cicero care avea la activ doar un caz de drept privat, cel al lui Quinctius, și-a asumat această sarcină periculoasă și delicată, achitându-se de ea cu brio.

Combaterea acuzării oficiale nu era o problemă dificilă, din moment ce Erucius nici nu se forța prea mult să prezinte în mod verosimil versiunea sa.<sup>3</sup> Singurul argument palpabil împotriva inculpatului era faptul că nu i-a audiat pe sclavii prezenți la uciderea tatălui său și nu a înregistrat în proces verbal mărturiile acestora. Când a dorit să procedeze astfel, nu a avut deja ocazia, pentru că între timp sclavii au intrat în suita lui Chrysogonus. Dificultatea procesului era, deci de sorginte politică. Cu un simț tactic uimitor, Cicero a reluat în mod frecvent ideea că Sulla nu are știință de mârșăviile fostului său sclav,<sup>4</sup> precum nici Jupiter nu se poate ocupa cu măruntele probleme ale muritorilor.<sup>5</sup> S-a adresat păturii *nobilitas* – căci recucerirea influenței și statutului acesteia se datora lui Sulla – să se delimiteze de elementele de teapa lui Chrysogonus, slujind astfel din nou interesele lui Sulla, care a accentuat atât de mult nevoia acurateții procedurilor judecătorești.<sup>6</sup>

Potivit acestei intenții, *oratio* prezentat de Cicero se structura astfel.<sup>7</sup> Introducerea (*exordium, prooemium*) pregătește auditoriul pentru cele ce urmează (*conciliare*),<sup>8</sup> ca mai apoi prin *narratio*<sup>9</sup> să se prezinte subiectul tratat al procesului (*docere*) care să primească accentul cuvenit. În *partitio*<sup>10</sup> Cicero schițează ordinea proiectată a probării, urmată de *argumentatio*,<sup>11</sup> scopul căreia este convingerea (*probare*). Partea de *argumentatio* poate fi disjunsă în trei secvențe: Cicero se axează mai întâi pe Erucius,<sup>12</sup> apoi pe Roscius Capito și Magnus,<sup>13</sup> ulterior pe Chrysogonus.<sup>14</sup> Partea denumită *peroratio* își propune primordial să apeleze la sentimentele auditoriului.<sup>15</sup> Evident, oratorul nu va recurge în mod mecanic la segmentarea prezentată, va avea escapade frecvente (*egressio, digressio*), prin care dorea de asemenea să-și câștige auditoriul în favoarea sa, respectiv a clientului său.<sup>16</sup> Cicero va face o anumită disociere între persoana lui Chrysogonus, preferatul lui Sulla, și rudele lui Roscius, încercând să abată suspiciunea săvârșirii crimei asupra lor, în timp ce nu va omite să evidențieze în mod repetat convingerea politică a victimei – un adept fidel al lui Sulla –, respectiv rolul și răspunderea socială a nobilimii.<sup>17</sup> Discursul este caracterizat pe tot parcursul său de un anumit patos exagerat, fapt pus ulterior pe seama

3 Cicero: *Pro Roscio Amerino* 59 și urm.

4 Cicero: *Pro Roscio Amerino* 21. 25. 26. 91. 110. 130.

5 Cicero: *Pro Roscio Amerino* 131.

6 Cicero: *Pro Roscio Amerino* 154 și urm.

7 Krüger (1994): p. 146.

8 Cicero: *Pro Roscio Amerino* 1–14.

9 Cicero: *Pro Roscio Amerino* 15–29.

10 Cicero: *Pro Roscio Amerino* 29–36.

11 Cicero: *Pro Roscio Amerino* 37–142.

12 Cicero: *Pro Roscio Amerino* 37–82.

13 Cicero: *Pro Roscio Amerino* 83–123.

14 Cicero: *Pro Roscio Amerino* 124–154.

15 Cicero: *Pro Roscio Amerino* 143–154.

16 Cicero: *Pro Roscio Amerino* 13. 29 și urm.; 55 și urm.; 59 și urm.; 64 și urm.

17 Krüger (1994): p. 147.

tinereții chiar de oratorul însuși,<sup>18</sup> obișnuință de care se va descotorosi cu succes după studiile sale din Grecia.<sup>19</sup> În *Pro Roscio Amerino* a recurs des la elemente exagerate, arhaizante și de limbă vorbită, de la care s-a delimitat în momentul în care devenise un orator matur.<sup>20</sup> Discursul – din moment ce Roscius-fiul a fost achitat<sup>21</sup> –, respectiv asumarea pericolelor la care s-a expus susținând acest demers,<sup>22</sup> i-au adus și lui Cicero roadele pe măsură, căci, din acest moment era considerat unul dintre primii *advocatus* ai Romei.<sup>23</sup>

## II. REGLEMENTAREA JURIDICĂ A DELICTULUI DE *PARRICIDIUM*

Acuzația adusă lui Sextus Roscius era *par(r)icidium*, adică (patri)cid – la fel era uzitată această expresie într-o accepțiune mai largă, dacă cineva a comis o crimă, în mod voit, cu rea intenție.<sup>24</sup> Se presupune că încă în timpul lui Romulus era în vigoare legea potrivit căreia romanii nu aveau o pedeapsă aparte pentru uciderea rudelor, deoarece uciderea oricărui cetățean roman era considerată ca fiind o crimă împotriva tatălui.<sup>25</sup> Ulterior omuciderea a fost încadrată în trei stări de fapt: prin *homicidium* era denumită crima în general, *sicarius* era denumirea asasinului la drumul mare, și *veneficus* era denumirea celui care a comis delictul prin otrăvire, respectiv al criminalului care acționează mișelește. Pentru contracararea acestor fapte Sulla a constituit un *quaestio* separat prin *lex Cornelia sicariis et veneficis*, dar până atunci sarcina investigării criminalilor revenea instanțelor denumite *quaestores par(r)icidii*.<sup>26</sup> Deși etimologia populară deduce expresia *par(r)icidium* (și forma scrisă de *parricidium* este frecventă) din *patricidium*, adică din uciderea părintelui, dar varianta a fost considerată de Mommsen ca fiind nefondată din punct de vedere a istoriei limbii.<sup>27</sup> Potrivit lui Mommsen exista deja în epoca lui Cicero o etimologie populară eronată, prin care expresia *par(r)*

18 Cicero: *Brutus* 108.

19 Cicero: *Brutus* 316.

20 Cicero: *Orator* 107; Cicero: *Philippicae in Marcum Antonium* 2, 30 și urm.

21 Plutarchus: *Cicero* 3, 6.

22 Cicero: *De Officiis* 2, 51.

23 Cicero: *Brutus* 312.

24 Sex. Pompeius Festus: *De verborum significatione* 221. *Parricida non utique is, qui patrem occidisset, sed qualemcumque hominem indemnatum ... Si qui hominem liberum dolo sciens morti duit, par(r)icidas esto.*

25 Plutarchus: *Romulus* 22. Referitor la alte aspecte – primordial sacrale și etice – vezi Agamben, G.: *Homo Sacer. Sovereign Power and Bare Life*. Stanford 1998.

26 János Zsinszky (1991): *Római büntetőjog*, Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest, p. 109; John Duncan Cloud: The primary purpose of the lex Cornelia de sicariis, *Zeitschrift der Savigny-Stiftung für Rechtsgeschichte: Romanistische Abteilung*, 2/1969, pp. 258–268; Bernardo Santalucia (1998): *Diritto e processo penale nell' antica Roma*, Giuffrè, Milano, p. 146; Pál Sárý: A lex Cornelia de sicariis et veneficis, *Publicationes Universitatis Miskolcensis: Sectio Juridica et Politica*, 2001, pp. 301–325, p. 301.

27 Mommsen (1899): p. 612.

*icidium*, însemnând crima premeditată, a fost uzitată pentru *patricid*, respectiv *ucide-re-a unei rude*.<sup>28</sup>

*Lex Pompeia de par(r)icidiis* tratează *par(r)icidiumul* din nou într-o accepțiune restrânsă, cea a suprimării părinților, rudelor și aparținătorilor,<sup>29</sup> după ce străvechea denumire romană de *par(r)icidium* a fost înlocuită cu expresia *homicidium*. Astfel Pompeius a considerat că intră sub incidența legii crimele sau tentativele de asasinat a rudelor ascendente și descendente, a fraților, unchilor și mătușilor, al copiilor acestora, concubinului/ei, logodnicilor, părinților concubinului și logodnicului-logodnicei, copilului logodnicului/nicei și concubinului/nei acestuia, părintelui vitreg, copilului vitreg și asupra *patronusului* care și-a eliberat sclavul.<sup>30</sup> Actele de *par(r)icidium in senso stricto* erau destul de rare – după cum reiese din sursele noastre –, primul caz de acest gen cunoscut cu un făptaș anume, și anume L. Hostius ne parvine din perioada de după cel de al doilea război punic. Cazul primului ucigaș al unei mame – documentat cu nume –, cel al lui Publicius Malleolus a fost tratat cu detalierea cuvenită de manualele de retorică,<sup>31</sup> și astfel avem informații despre amănuntele pedepsei aplicate *par(r)icizilor*, respectiv *poenae cullei*: ucigașul era cusut într-un sac de piele și aruncat în apă.<sup>32</sup> Inițial *poenae cullei* era probabil mai degrabă o jertfă menită să îmbuneze puterile supreme, un *procuratio prodigii*, decât o sancțiune.<sup>33</sup> Romanii denumeau prin *pax deorum* rostul obișnuit al lumii, stadiul său calm, ceea ce însemna o atitudine pașnică a zeităților față de oameni, iar dacă această rânduială s-a stricat, schimbarea era pusă pe seama zeilor care au ieșit din starea lor de liniște.<sup>34</sup> Perturbarea ordinii cosmice, deci orice întâmplare neobișnuită, înedită era socotită drept *prodigium*.<sup>35</sup> Un astfel de fenomen, care atenta la *pax deorum* era considerat și *par(r)icidiumul*.

Etimologia cuvântului *prodigium* este îndoielnică, în interpretarea lui Wade-Hofmann *prodigium* provine din *pro-aio*, potrivit căruia expresia *prodigium* înseamnă

28 Mommsen (1899): p. 613.

29 Herennius Modestinus: *Digesta Iustiniani* 48, 9, 1. *Lex Pompeia de par(r)icidiis cavetur, ut, si quis patrem matrem, avum aviam, fratrem sororem patrualem matrualem, patruum avunculum amitam, consobrinum consobrinam, uxorem virum generum socrum, vitricum, privignum privignam, patronum patronam occiderit cuiusve dolo malo id factum erit, ut poena ea teneatur quae est legis Corneliae de sicariis. Sed et mater, quae filium filiamve occiderit, eius legis poena adfiscitur, et avus, qui nepotem occiderit: et praeterea qui emit venenum ut patri daret, quamvis non potuerit dare.*

30 Zlinszky (1991): p. 113; John Duncan Cloud: *Parricidium: from the lex Numae to the lex Pompeia de parricidiis*, *Zeitschrift der Savigny-Stiftung für Rechtsgeschichte: Romanistische Abteilung*, 1971, pp. 1–66.

31 Cicero: *De inventione* 2, 149.

32 Referitor la analiza simbolicii *poena cullei* și a reflectării ei în perioade ulterioare vezi Florike Egmond: *The Cock, the Dog, the Serpent, and the Monkey. Reception and Transmission of a Roman Punishment, or Historiography as History*, *International Journal of the Classical Tradition*, 2/1995, pp. 159–192.

33 Mommsen (1899): p. 922 și urm.

34 Thomas Köves-Zulauf (1995): *Bevezetés a római vallás és monda történetébe*, Telosz, Budapest, p. 61.

35 Clemens Zintzen (1979): *Prodigium*, in *Der Kleine Pauly IV*, Deutscher Taschenbuch, München, p. 1151.

*prezicere*, respectiv *indicație*.<sup>36</sup> Această abordare nu pare a fi satisfăcătoare, deoarece „*prodigium în sine nu spune nimic*”, și chiar e nevoie de o interpretare a expresiei, astfel se explică recurgerea la sprijinul *pontifecșilor*, a *cărților Sibylla* sau a *haruspecșilor*.<sup>37</sup> Pare mai corectă interpretarea potrivit căreia cuvântul provine din compoziția *prod-agere*, astfel că *prodigium* nu înseamnă altceva, decât „*puterile supranaturale aflate sub suprafață vor sparge această scoarță și vor deveni evidente*.”<sup>38</sup> În momentul apariției *prodigiumului*, fie el privat sau de stat, după ce i s-a deslușit semnificația, deci a fost interpretat, trebuia să se procedeze la *procuratio*, iar modalitatea înfăptuirii acestuia se decidea tot în urma propunerilor interpreților, în cazul repetării frecvente a aceluiași *prodigium*, *pontifecșii* au decis același mod de ispășire.

Sanționarea *par(r)icidului*, adică *poenae cullei* care putea fi considerat drept *procuratio* – procedeu practicat și în perioada imperială – se desfășura astfel: după anunțarea verdictului față de condamnatul a fost acoperit de o piele de lup, de picioare i s-au legat tălpi de lemn, pentru ca suflul său să nu polueze aerul, iar pasul său să nu contamineze pământul. După acesta a fost biciuit până la sânge,<sup>39</sup> introdus într-un sac confecționat din piele de bovine împreună cu o maimuță, un cocoș, un câine și o viperă. Sacul a fost cusut și aruncat în mare,<sup>40</sup> astfel persoana, care a încălcat orice lege naturală nu putea avea contact direct cu nici un element al naturii, cu apa, lumina soarelui, pământul sau aerul, neavând posibilitatea de a le pângări. Autorii perioadei imperiale fac referiri dese la animalele enumerate,<sup>41</sup> mai ales că împăratul Claudius avea o plăcere deosebită de a urmări executarea acestor pedepse capitale calificate.<sup>42</sup> Nu putem avea un răspuns absolut sigur la chestiunea alegerii animalelor, fiindcă – tocmai prin caracterul simbolic al sancțiunii – de cele mai multe ori chiar și autorii antici sunt nevoiți să se lanseze în presupuneri.<sup>43</sup> Câinele ca cel care îndeplinește sarcini de pază și de avertizare – respectiv cel care eventual a neglijat aceste sarcini –, maimuța ca o caricatură a omului, șarpele ca dușmanul viclean din natură, iar cocoșul fiind animalul zeiței Hecate, divinitatea nopții – iată argumentele care ar valida prezența acestor animale la ceremonie.<sup>44</sup>

Evident, această pedeapsă cruntă nu constituia o amenințare reală pentru Roscius, fiindcă ar fi avut posibilitatea de a se folosi de *ius exulandi* – având în vedere că în cazul

36 Alois Walde, J. B. Hofmann (1954): *Lateinisches etymologisches Worterbuch*, Carl Winters Universitätsbuchhandlung, Heidelberg, p. 368.

37 Zintzen (1979): p. 1153

38 Köves-Zulauf (1995): p. 62.

39 Biciuirea făcea parte în general din pedeapsa capitală, în mod frecvent se aplica drept o sancțiune care ea însăși avea un deznodământ fatal. Cf. Titus Livius: *Ab Urbe Condita* 1, 26, 11.

40 Herennius Modestinus: *Digesta Iustiniani* 48, 9. 9 pr. *Poenā par(r)icidii more maiorum haec instituta est, ut par(r)icida virgis sanguineis verberatus deinde culleo insuatur cum cane, gallo gallinaceo et vipera et simia: deinde in mare profundum culleus iactatur. Hoc ita, si mare proximum sit: alioquin bestiis obicitur secundum divi Hadriani constitutionem.*

41 M. Annaeus Seneca: *Controversiae* 5, 4; L. Annaeus Seneca: *De Clementia* 1, 15; Iuvenalis: *Saturae* 8, 214; 13, 155.

42 Suetonius: *Claudius* 34.

43 Richter, Fleckeisen, Amon (1906): p. 13.

44 Plinius maior: *Naturalis historia* 29, 57; Ovidius: *Fasti* 1, 455 ; Iuvenalis: *Saturae* 13, 233; Cicero: *De natura deorum* 1, 97; Plautus: *Mercator* 761.



său nu se putea vorbi de *par(r)icida manifestus* –, deci de dreptul de a pleca într-un exil autoimpus. Acest drept i se cuvenea oricărui cetățean roman, în cazul în care procedura pornită împotriva sa pentru un delict sancționabil cu pedeapsa capitală ar fi luat o turnură nefastă, și exista pericolul de a fi găsit vinovat. Astfel e o exagerare retorică din partea lui Cicero, că oratorul vorbește de mai multe ori de faptul că Chrysogonus dorește cu orice preț sângele lui Roscius.<sup>45</sup> *Exiliumul* nu era, deci o pedeapsă, ci o cale de a scăpa de pedeapsă.<sup>46</sup> Roscius, dacă într-adevăr se temea de sentința capitală, avea destulă vreme să aleagă calea exilului, iar acuzatorii săi ar fi fost și în acest caz extrem de satisfăcuți.<sup>47</sup>

Dezbaterea judiciară propriu-zisă a avut loc fără ca evenimentul concret să fi fost depistat exact, și fără audierea eventualilor martori. Locul crimei și perioada zilei în care s-a comis, sunt cunoscute, data asasinatului însă nu, așa cum numărul atacatorilor, respectiv cel al făptașilor rămân la fel în ceață. Erucius a prezentat martori, cărora părțile puteau să le adreseze întrebări, dar potrivit spuselor lui Cicero fiecare dintre acești martori a fost mituit din banii acuzatorilor. Mărturia sclavilor putea fi luată în considerare ca atare în proces, doar dacă ele ar fi fost obținute în urma torturii (*tormentum, eculeus*). Doi sclavi ar fi putut într-adevăr să aducă contribuții pe fond în proces, iar acuzatul putea să-și predea sclavii pentru a fi torturați (*in quaestionem polliceri*).<sup>48</sup> Sextius Roscius ar fi fost dispus să facă acest gest, din moment ce sclavii ar fi probat tocmai nevinovăția sa, dar din cauza confiscării averii, aceștia nu mai făceau parte din proprietatea sa, și nu i-a rămas altă posibilitate, decât să-i solicite lui T. Roscius Magnus predarea sclavilor (*in quaestionem postulare*), acesta fiind administratorul avuțiilor lui Chrysogonus. Magnus a refuzat acest lucru, iar în această perioadă încă nu era valabilă regula impusă în perioada imperială, potrivit căreia în decursul procesului se poate derula acest procedeu de probare chiar și în pofida refuzului proprietarului de sclavi.<sup>49</sup> În asemenea cazuri judecătorul trebuia să decidă dacă sclavii au depus mărturie doar sub tortură, ori dacă mărturia lor oglindește realitatea.<sup>50</sup>

45 Cicero: *Pro Roscio Amerino* 6.

46 Zlinszky (1991): p. 78.

47 Richter, Fleckeisen, Amon (1906): p. 14.

48 În același timp sclavul nu putea fi constrâns să depună mărturie împotriva stăpânului său (cf. Cicero: *Pro Milone* 59; Tacitus: *Annales* 2, 30, 12.), dar în funcție de gravitatea acuzației tribunalul avea dreptul de a cântări dacă face abstracție de aplicarea acestui principiu juridic. Cf. Domitius Ulpianus: *Digesta Iustiniani* 48, 18, 1, 17–18; Mommsen (1899): p. 447 și urm.

49 Cf. Paulus: *Sententiarum libri* 5, 16, 3.

50 Domitius Ulpianus: *Digesta Iustiniani* 48, 18, 1, 22. 27. Despre această chestiune vezi mai pe larg Imre Molnár (1998): Tanúvallomások (kínvallatás) értékelése a bűnösség megállapításánál az ókori római büntetőjogban, in *Emlékkönyv Dr. Szabó András 70. születésnapjára. Acta Universitatis Szegediensis de Attila József Nominatae: Acta Juridica et Politica* (Tom. 53.; fasc. 17.), pp. 243–250, p. 249.



### III. EXPUNEREA ÎN PRO ROSCIO AMERINO

Este evident ca pentru reconstrucția expunerii din *Pro Roscio Amerino* să pornim de la partea de *narratio*<sup>51</sup> a discursului. Roscius cel bătrân putea să se plimbe prin Roma liniștit și pe vremea proscricțiilor lui Sulla,<sup>52</sup> deoarece avea nenumărați prieteni din rândul celor din categoria *nobilitas*, care ulterior – în timpul discursului – au venit în ajutorul fiului său, acuzat de patricid.<sup>53</sup> Mâna destinului l-a răpus însă dintr-o altă direcție: două rude ale sale,<sup>54</sup> T. Roscius Capito și T. Roscius Magnus, cu care era într-o relație dușmănoasă de multă vreme, au uneltit pentru a-l ucide.<sup>55</sup> În legătură cu elementele concrete ale omorului nici Cicero nu depune eforturi pentru a elucida aspectele neclare.<sup>56</sup> Roscius cel bătrân a fost răpus la Roma în anul 81 î.Hr., într-o seară de toamnă, tocmai când se întorcea acasă de la o cină.<sup>57</sup> Vestea uciderii va ajunge chiar în aceeași zi în Ameria, dar mesagerul Mallius Glaucia – prietenul lui Roscius Magnus – se grăbește să aducă informația la casa lui Roscius Capito, și nu fiului victimei.<sup>58</sup> Din evoluția ulterioară a evenimentelor se poate deduce într-o manieră univocă mobilul ucigașilor: acapararea averii deținute de Roscius.<sup>59</sup> Rudele victimei îl informează de îndată pe L. Cornelius Chrysogonus,<sup>60</sup> libertul lui Sulla, aflat tocmai în Volaterrae, solicitându-i sprijinul pentru obținerea dreptului de a dispune asupra averii defunctului. Chrysogonus se arată dispus să le ofere această posibilitate: deși termenul proscricțiilor a trecut de luni de zile, îl va trece pe Roscius cel bătrân pe lista celor loviți de proscricție,<sup>61</sup> iar din acest moment averea sa de șase milioane de *sestertius* poate fi confiscată, averea fiind acaparată chiar de însuși Chrysogonus pentru doar două mii de *sestertius*.<sup>62</sup> Administrarea averii îi este încredințată lui Roscius Magnus în calitate de *procurator*, iar acesta nu ezită să se folosească de posibilitatea de a se îmbogăți peste noapte.<sup>63</sup> trei din cele treisprezece domenii ale victimei sunt acaparate de către Roscius Capito,<sup>64</sup> în timp ce fiul celui ucis va fi pur și simplu izgonit din casa părintească.<sup>65</sup>

51 Cicero: *Pro Roscio Amerino* 15–29.

52 Cicero: *Pro Roscio Amerino* 16.

53 Cicero: *Pro Roscio Amerino* 1–4. 27. 77. 119. 147–149.

54 Evident Cicero nu se străduie să evidențieze relația de rudenie – în cazul de față *cognatio* – dar în cazul lui T. Roscius Capito putem să deducem acest lucru cu destulă siguranță din pasajul respectiv al discursului. Cf. Cicero: *Pro Roscio Amerino* 96.

55 Cicero: *Pro Roscio Amerino* 17. 87.

56 Cicero: *Pro Roscio Amerino* 97–98.

57 Cicero: *Pro Roscio Amerino* 18. 126.

58 Cicero: *Pro Roscio Amerino* 19. 95–99. 102.

59 Wilfried Stroh (1975): *Taxis und Taktik. Die advokatische Dispositions-kunst in Ciceros Gerichtsreden*, De Gruyter, Stuttgart, p. 55.

60 Cicero: *Pro Roscio Amerino* 20. 105–108.

61 Cicero: *Pro Roscio Amerino* 20 și urm.; 32.

62 Cicero: *Pro Roscio Amerino* 6. 21.

63 Cicero: *Pro Roscio Amerino* 21. 23. 108.

64 Cicero: *Pro Roscio Amerino* 17. 21. 99. 103. 108. 115. 117.

65 Cicero: *Pro Roscio Amerino* 23 și urm.

Cetățenii din Ameria sunt scandalizați, și demonstrându-și indignarea vor trimite o delegație pentru a prezenta în fața lui Sulla apartenența politică a lui Roscius cel bătrân – anume devotamentul său față de Sulla – și prejudiciul suferit de Roscius cel tânăr.<sup>66</sup> Printre delegați se află însă și Roscius Capito, care va încerca prin toate metodele să-și deruteze colegii,<sup>67</sup> Chrysogonus la rândul său va întreprinde tot ce-i stă în putere, încât cei din Ameria să nu ajungă în fața lui Sulla, promițându-le că va interveni personal pentru invalidarea proscricției instituite ulterior și pentru a-l repune în posesie pe fiul victimei.<sup>68</sup> Rubedeniile provinciale naive au făcut cale întoarsă cu o promisiune falsă, rostită cu hotărâre, fără a-și fi atins scopul, iar Chrysogonus și acoliții săi au decis că va trebui să-l ucidă și pe Sextus Roscius pentru a se bucura liniștiți de averea dobândită în mod mișelesc<sup>69</sup> – candidatul- victimă se va refugia însă la Roma, sub ocrotirea prietenilor tatălui său.<sup>70</sup>

Cei care doreau să-și păstreze averea, n-aveau deci de ales decât *justizmordul*: l-au acuzat pe fiul victimei de patricid.<sup>71</sup> Reprezentarea acuzării a fost asumată de Erucius, având o experiență solidă în această postură,<sup>72</sup> căruia Roscius Magnus, administratorul averii deținute de Chrysogonus îi va servi cu nenumărate sfaturi „utile”<sup>73</sup> – dar Roscius Magnus nu deținea rolul de *accusator* în înțelesul strict al termenului tehnic: potrivit lui Cicero el își ocupă locul printre acuzatori,<sup>74</sup> și e menționat în *peroratio* în această postură,<sup>75</sup> dar retorul n-ar fi scăpat cu siguranță ocazia de a menționa drept impertinență, ieșită din comun, calitatea sa de acuzator.<sup>76</sup> Roscius Capito apare în proces ca martor,<sup>77</sup> iar lui Chrysogonus – ca om de încredere al lui Sulla și factor influențator al evenimentelor – îi revine rolul de a împiedica devalarea fundalului real al faptelor.<sup>78</sup> Potrivit acuzației, omorul a survenit în urma unei intrigi din cadrul familiei: tânărul Roscius își ura dintotdeauna tatăl,<sup>79</sup> iar când părintele ar fi plănit dezmoștenirea fiului, acesta a decis să-l ucidă pentru a împiedica astfel pierderea moștenirii.<sup>80</sup> Cicero susține că doar prin intervenția sa a fost posibilă demascarea acestui complot josnic, potrivit căruia însuși Chrysogonus dorește să-și păstreze avuția lui Roscius cel bătrân, iar cei care-i sunt complici în această tentativă nu sunt alții, decât ucigașii înșiși.<sup>81</sup>

66 Cicero: *Pro Roscio Amerino* 24–25.

67 Cicero: *Pro Roscio Amerino* 26. 109–117.

68 Cicero: *Pro Roscio Amerino* 26.

69 Cicero: *Pro Roscio Amerino* 13. 26.

70 Cicero: *Pro Roscio Amerino* 27.

71 Cicero: *Pro Roscio Amerino* 28.

72 Cicero: *Pro Roscio Amerino* 28. 55 . 61. 89.

73 Cicero: *Pro Roscio Amerino* 35.

74 Cicero: *Pro Roscio Amerino* 17. 87. 95. 104.

75 Cicero: *Pro Roscio Amerino* 152.

76 Stroh (1975): p. 56. Opinia lui Zumpt este, în schimb, contrară – August Wilhelm Zumpt (1871): *Der Criminalprozess der römischen Republik*, B. G. Teubner, Leipzig, p. 519.

77 Cicero: *Pro Roscio Amerino* 84. 101–103.

78 Cicero: *Pro Roscio Amerino* 5. 28. 58. 60 și urm.

79 Cicero: *Pro Roscio Amerino* 40 și urm.

80 Cicero: *Pro Roscio Amerino* 52–54. 58.

81 Stroh (1975): p. 57.

La prima vedere prezentarea lui Cicero ni se pare rotundă și lipsită de contradicții – ținând cont mai ales de faptul că tânărul Cicero în rolul apărătorului pășește pe scenă ca un apărător îndârjit și curat al adevărului și a moravurilor. Acuzația adusă celor doi Roscius nu e fundamentată în mod corespunzător, opinează mai mulți specialiști precum Heinze,<sup>82</sup> Langraf,<sup>83</sup> Lincke<sup>84</sup> și Stroh.<sup>85</sup> Motivul faptei lor e logic, din moment ce ambii au profitat de pe urma omorului,<sup>86</sup> dar în momentul uciderii nu erau nici pe departe siguri în succesul planului lor. Pe deoparte vremea proscricțiilor și a confiscării averilor trecuse deja în momentul crimei, și Chrysogonus încă nu trecuse de partea celor doi Roscius. Pe de altă parte, potrivit relatării ciceroniene, Roscius Capito a primit trei domenii tocmai în aceeași perioadă,<sup>87</sup> când Chrysogonus i-a încredințat spre administrare lui Roscius Magnus domeniile acaparate de omul lui Sulla: mai târziu însă îl vedem pe Roscius Capito în rândul delegației amerienilor, care doreau să-și ridice vocea în favoarea retrocedării bunurilor celui ucis, cele ale lui Roscius cel bătrân fiului acestuia. Cum l-au înputernicit, deci pe Roscius Capito să facă parte din delegație, și cum a reușit să-i păcălească pe membrii acesteia, complotând cu Chrysogonus – cel puțin potrivit afirmației lui Cicero? În opinia lui Stroh explicația lui Cicero despre credulitatea rubedeniilor de la țară nu e altceva, decât un topos.<sup>88</sup> În cazul în care Capito ar fi fost într-adevăr trimis la Volaterrae, împreună cu delegația, atunci ar fi beneficiat mai târziu de domeniile primite.<sup>89</sup> Cicero însă nu poate dezvălui această variantă în fața judecătorilor, deoarece ar oferi inerent temei supoziției potrivit căreia Chrysogonus l-a mituit pe Capito în calitatea acestuia de membru al delegației, deci începutul comuniunii de interes dintre cei doi nu poate fi datată în perioada premergătoare comiterii crimei. Interesul apărării impune ca „implicarea” lui Capito în șirul evenimentelor să survină cât mai repede, căci prin asta se poate dovedi temeinicia ipotezei unei alianțe dintre Roscius Magnus și Roscius Capito.

Probatoriul lui Cicero pornește de la faptul că nevinovăția lui Roscius cel tânăr nu poate fi demonstrată înlăturând orice dubiu – respectiv nu poate dezminți în totalitate, pe de o parte faptul că fiul victimei se afla în momentul uciderii acestuia în America, și nu la Roma – locul faptei, pe de altă parte nu poate exclude în mod univoc patricidul ca motivație a dobândirii de foloase (deposedarea ulterioară de moștenire nu exclude speranța de a o obține în momentul faptei). Astfel apărătorul trebuie să găsească făptuitorul (făptuitorii), cu care poate fi substituit Sextus Roscius cel tânăr, menționat în rechizitoriu, deci trebuie să obțină ca versiunea proprie să devină plauzibilă.<sup>90</sup> În mod

82 Richard Heinze (1960): *Ciceros politische Anfänge*, in: Eberhard Bruck (ed.): *Vom Geist des Romertums*, B.G. Teubner, Darmstadt, p. 101.

83 Gustav Landgraf (1914): *Kommentar zu Ciceros Rede Pro Sex. Roscio Amerino*, Teubner, Leipzig-Berlin, p. 170.

84 Ernst Lincke: *Zur Beweisführung Ciceros in der Rede für Sextus Roscius aus America*, *Commentationes Fleckeisenianae* 1/1890, p.187 și urm.; p. 193 și urm.

85 Stroh (1975): p. 57 și urm.

86 Cicero: *Pro Roscio Amerino* 17. 84–88. 99. 107. 152.

87 Cicero: *Pro Roscio Amerino* 21.

88 Stroh (1975): p. 58.

89 Lincke (1890): p. 196.

90 Stroh (1975): p. 59.

curios însă Cicero nu va opta pentru explicația cea mai evidentă, care s-ar putea însuși astfel: în spatele crimei se află în primul rând Chrysogonus (cu Roscius Magnus ca posibil părtaș), din moment ce el a avut cel mai mult de câștigat de pe urma delictului, respectiv el a fost cel care a împiedicat audierea sclavilor în calitate de martori oculari – iar Capito, inițial scandalizat de nelegiuire, a fost mituit de Chrysogonus, și astfel a închis ochii în mod serviabil asupra acestei nedreptăți. Cicero era conștient că nu poate iniția un atac direct împotriva lui Chrysogonus! Nu e întâmplător că el nu dorește audierea ca martori a delegației din Ameria, din moment ce aceștia probabil ar mărturisii faptul că libertul lui Sulla l-a mituit pe Roscius Capito, și astfel argumentația apărării s-ar nărui. Nici lui Erucius, reprezentantul acuzării nu-i stă în interes audierea acestor martori, deoarece astfel atenția s-ar îndrepta inevitabil asupra chestiunii care viza cea mai interesată persoană în comiterea crimei – oricine ar putea concluziona fără deprinderi logice deosebite: cel mai implicat în acest sens era Chrysogonus, comitentul său. Cicero îl acuză deci pe Chrysogonus, favoritul lui Sulla, dar concomitent îl și disculpă, iar greutatea delictului va fi aruncată în mare parte asupra lui Capito și Magnus.<sup>91</sup>

Ne confruntăm cu o situație deosebit de paradoxală. De ce a dorit Chrysogonus cu orice chip condamnarea lui Roscius cel tânăr pentru patricid, din moment ce el însuși a inclus victima pe lista celor pedepsiți prin *proscriptio*, obținând averea acesteia prin licitație tocmai în aceste condiții? De ce nu s-a folosit Cicero de faptul licitației moștenirii victimei (*venditio bonorum*) pentru a dovedi nevinovăția, respectiv lipsa motivației clientului său? Heinze ne oferă o explicație deosebit de plauzibilă la aceste întrebări. Dacă Roscius cel tânăr ar fi încercat să se deculpabilizeze, mai exact să demonstreze lipsa crimei, ar fi slujit astfel chiar intereselor lui Chrysogonus, deoarece ar fi recunoscut justetea licitației moștenirii paterne, iar pe sine s-ar fi lipsit de o bază legală în revendicarea moștenirii. O decizie de achitare bazată pe o astfel de argumentație ar fi fost în beneficiul lui Chrysogonus.<sup>92</sup> Stroch aduce o precizare ipotezei formulate de Heinze în privința unui element, dar prin aceasta, explicația devine și mai solidă. Citând legile lui Sulla privind proscricțiile, Cicero face o distincție între cele două motive ale sechestrului și licitației de bunuri: pe de o parte se vor licita din oficiu bunurile celor care au fost efectiv trecuți sub *proscriptio*, pe de altă parte bunurile celor uciși în confruntări armate cu adepții lui Sulla.<sup>93</sup> Inițial Cicero insinuează că Chrysogonus a reușit să dobândească averea lui Roscius cel bătrân pentru că acesta făcea parte din prima categorie,<sup>94</sup> iar în acest punct al pledoariei modul de exprimare al oratorului devine oarecum nebulos; ulterior însă – în momentul în care analizează faptul licitației prin prisma juristului – ne demonstrează în mod univoc că Chrysogonus l-a trecut în mod vădit pe cel ucis în categoria cetățenilor, care au fost răpuși în luptele cu adepții lui Sulla.<sup>95</sup> Roscius cel tânăr nu putea deci să se apere nici măcar teoretic recunoscând

91 Stroch (1975): p. 60 și urm.

92 Heinze (1960): p. 99.

93 Cicero: *Pro Roscio Amerino* 126. *Ut aut eorum bona veneant, qui proscripti sunt ... aut eorum, qui in adversariorum praesidiis occisi sunt.*

94 Cicero: *Pro Roscio Amerino* 32.

95 Cicero: *Pro Roscio Amerino* 127.

patricidul, dar având în vedere cele impuse de *proscriptio*, s-ar fi referit la faptul că din punct de vedere juridic, acțiunea sa nu poate fi calificată ca fiind delict – dacă nu și-ar fi asumat greutatea patricidului (în cazul de față nefiind sancționabil în mod penal, ci i s-ar reproșa „doar” din punct de vedere moral), îi era suficient să se refere la faptul că tatăl său a fost ucis în decursul luptelor.<sup>96</sup> Procesul s-ar fi finalizat oricum prin achitare, însă moștenirea ar fi rămas în continuare la dispoziția lui Chrysogonus – prin urmare inculpatul ar fi fost nevoit să-și asume rolul care i s-a destinat potrivit scenariului impus prin acuzare. Cicero dorea să modifice tocmai această distribuție!

În rechizitorul său Erucius nu face referire nici la numele lui Chrysogonus, nici la *venditio bonorum*,<sup>97</sup> începând de aici – potrivit logicii acuzării – apărarea ar avea două posibilități: ori va eluda și ea faptul licației bunurilor victimei, ori și-ar construi strategia de apărare chiar pe acest aspect, potrivit căruia existența *venditio bonorum* ar demonstra faptul că Roscius cel bătrân și-a pierdut viața în lupta cu adepții lui Sulla, și nu ar fi fost ucis de fiul său. Dacă apărarea ar urma prima traiectorie, atunci Chrysogonus ar ieși într-o primă fază învingător în această cauză, căci inculpatul ar fi fost judecat pentru patricid, dar în același timp ar deveni evident că libertul lui Sulla este posesorul ilegal al averii victimei, și oricând se poate aștepta la un proces din partea familiei Roscius, un demers, în care aceștia și-ar formula dreptul asupra acestor bunuri. Dar dacă apărarea ar opta pentru cea de a doua cale, și Roscius cel tânăr ar fi fost achitat potrivit tacticii adoptate de Chrysogonus – încât omorul s-a produs în decursul luptelor –, atunci Chrysogonus ar putea păstra bunurile celui ucis, fiindcă astfel se asigură legalitatea licației, iar fiul victimei n-ar putea emite pretenții asupra moștenirii paterne.<sup>98</sup> Interesul lui Chrysogonus era deci tocmai achitarea inculpatului în acest fel!

Prin cele expuse se explică, de ce era atât de slab rechizitoriul lui Erucius, de parcă nici nu se străduia cu adevărat să obțină judecarea inculpatului.<sup>99</sup> Potrivit lui Cicero, Erucius și-a întocmit neglijent punctele de acuzare, sperând că nimeni nu ar îndrăzni să vină în apărarea inculpatului, căci astfel își asuma o înfruntare cu Chrysogonus, un personaj plin de influență – deși în rechizitoriu nici nu apare numele lui Chrysogonus. În schimb, dacă presupunem că proprietarii bunurilor celui ucis n-ar fi fost interesați de condamnarea inculpatului – căci pentru planurile lor era mult mai convenabilă versiunea cu Roscius ucis în timpul luptelor, și confiscarea legitimă a averii – devine de înțeles atitudinea reținută a lui Erucius: ar fi fost imprezibil rezultatul unui rechizitoriu bine construit și de efect, din moment ce în cazul unei apărări mai slabe judecătorii l-ar fi condamnat pe inculpat. Acuzarea se așezase, deci pe poziții de așteptare, dorind să afle direcția spre care apărarea va evolua: dacă vor intra în capcana tacticii care viza salvarea vieții inculpatului, pierzând astfel averea, Chrysogonus și ai săi și-au atins scopul. Dacă acest lucru nu se va întâmpla, atunci într-o etapă ulterioară a procesului vor putea potența presiunea asupra judecătorilor pentru a-i determina să-l condamne pe inculpat. Au oferit un exemplu desăvârșit despre cum poate servi în cea

96 Stroh (1975): p. 61 și urm.

97 Cicero: *Pro Roscio Amerino* 60.

98 Stroh (1975): p. 62 și urm.

99 Cicero: *Pro Roscio Amerino* 59.

mai bună măsură un rechizitoriu slab tocmai interesele acuzării! Acuzarea a recurs și la un alt tertip: Capito îi dă de știre inculpatului ce fel de acuzații (adevărate, ori false) le-ar prezenta judecătorilor în mărturia sa. În general nu se obișnuiește ca adversarul să fie „inițiat” în culisele strategice ale acuzării – exceptând cazul în care scurgerea anumitor informații nu sunt de natură să intimideze. Prin interacțiunea bine armonizată dintre Erucius și Capito, reprezentantul acuzării va eluda anumite informații în fața instanței, martorul acuzării însă va „atenționa” inculpatul, să nu emită speranțe exagerate pe baza rechizitoriului blând.<sup>100</sup>

Cicero ar fi putut alege între cele două căi „oferite” de acuzare, respectiv a treia traiectorie, cea „proprie.” Dacă primește colacii de salvare aruncate de adversar, potrivit cărora moartea victimei a fost pricinuită nu de fiul ei, ci se datorează confruntărilor armate, ar fi salvat viața inculpatului, totodată ar fi fost nevoit să-și ia rămas bun pentru totdeauna de la avere. (Un apărător mai puțin talentat poate ar fi urmat această tactică, căci, să nu uităm: pentru cel aflat la marginea înecului chiar și cârligul i se pare ca o funie spre scăpare!). Dacă nu se va referi la licitația menționată de acuzare, persoana asistată și-ar putea păstra averea, în schimb nu-l va scoate de sub învinuirea cu patricidul, viața clientului său fiind în continuare în pericol. (Nu se știa ce alte mărturii acuzatoare ar fi depus Capito și ai săi în decursul procesului? Datorită stării de spirit ar fi făcut probabilă condamnarea pentru patricid – precum recunoaște și Cicero.)<sup>101</sup> Evident – la rândul său și Chrysogonus trebuia să țină cont și de această variantă – Cicero ar putea să demaște și să demonstreze intenția reală a acuzării, potrivit căreia scopul nu e altceva, decât achitarea inculpatului, și astfel acapararea averii sale. Dar în acest caz putea să urmeze următorul raționament: dacă apărarea ar pune la îndoială legalitatea *venditio bonorum*, pe de o parte l-ar plasa într-o lumină negativă pe Sulla însuși, căci toate acestea s-au produs în numele său,<sup>102</sup> pe de altă parte printre judecători pot fi mulți senatori care și ei au speculat la rândul lor situațiile create de proscricții, deci atacarea *en bloc* a licitațiilor ar fi fost o greșeală tactică gravă. În fine, dacă victima nu și-a pierdut viața în lupte și nu a fost ucisă de fiul ei, s-ar pune întrebarea, pe bună dreptate, cine putea fi atunci ucigașul adevărat. Potrivit principiului *cui prodest*, evident Chrysogonus ar fi cel care ar putea fi bănuț ca instigator, dar ar fi nevoie de o doză considerabilă de îndrăzneală – sau mai degrabă de tupeu –, ca apărarea să caute făptuitorul printre confidenții cei mai apropiați ai lui Sulla, cel care pe deasupra a fost numit proprietar al bunurilor defunctului de către *dictator*.<sup>103</sup>

Cicero alege ca punct de pornire cea de a treia traiectorie, însă nu o parcurge până la sfârșit: pe de o parte clarifică faptul că scopul primordial al acestui proces nu este răzbunarea morții lui Roscius cel bătrân, ci deciderea sorții averii sale, pe de altă parte lasă în penumbră strădania acuzării, ca procedura să se finalizeze prin achitarea lui Roscius cel tânăr. Va întreprinde orice, ca judecătorii să realizeze ce urmărește strategia adversarului, mai mult: va accentua în mod repetat, până la sfârșitul procesului că Chrysogonus dorește condamnarea fiului victimei la pedeapsa

100 Stroh (1975): p. 64.

101 Cicero: *Pro Roscio Amerino* 28.

102 Cicero: *Pro Roscio Amerino* 6. 143.

103 Stroh (1975): p. 65.

capitală pentru a acapara astfel averea. Modul ciceronian de reprezentare este deci cu mult mai patetic decât realitatea: inculpatul luptă pentru viața sa, nu pentru avere, îi imploră pe judecători să nu-l priveze de viață pe sărmanul care a fost lipsit de avuție, și niciodată să-l reinstaureze în posesia averii pe păgubitul proscriptiilor.<sup>104</sup> Propria sa tactică este de asemenea tăinuită, căci scopul ei este, printre altele, tocmai redobândirea bunurilor inculpatului.<sup>105</sup> În decursul acestui demers tactic, evident va trebui să lanseze un atac împotriva lui Chrysogonus, favoritul lui Sulla, despre care, potrivit cuvintelor sale, se știe că are o influență enormă asupra chestiunilor publice.<sup>106</sup> potrivit afirmației lui Cicero sclavul eliberat a acaparat în mod ilegal averea bărbatului ucis, și a intentat din culise procesul bazat pe învinuiri născocite împotriva fiului victimei pentru a-și păstra averea obținută. Este de o importanță vitală, *in senso stricto*, ca în acest moment oratorul să opereze o disjunctie severă dintre persoana lui Sulla și cea a lui Chrysogonus: potentatul statului nu are știință de procedura libertului, căci dacă ar ști, nu ar permite ca sub protecția numelui său să se comită o asemenea ticăloșie strigătoare la cer!<sup>107</sup> Poate că delegația din Ameria să fi fost ajunsă în fața lui Sulla, dar *dictatorul* le-a respins cererea, pentru a-și avantaja confidentul – nu întâmplător apărătorul nu-i citează ca martori pe membri delegației, însă realizează faptul că nici acuzarea nu le poate adresa această întrebare, deoarece astfel l-ar pune pe Sulla sub o lumină proastă: Erucius e nevoit să tolereze cum Cicero îl scoate nevinovat pe Sulla în această cauză, fiindcă dacă-l contrazice, el însuși îl va denigra pe *dictator*.<sup>108</sup>

În acest punct, la contrastarea dintre Sulla și Chrysogonus, vocea lui Cicero sună foarte fals, totodată nu poate exagera în atacurile lansate împotriva lui Chrysogonus: îl poate denigra doar în măsura în care e neapărat necesar din punct de vedere al cazului, deci este nevoit să-l discolpe de sub acuzația de omor, presupunând că va identifica ucigașul potrivit. Aici intră în ecuație Roscius Capito și Roscius Magnus. Persoana lui Capito ar fi ideală pentru identificarea unui ucigaș, prin modul său de viață și datorită moralității sale depravate,<sup>109</sup> respectiv pe baza câștigului obținut, compus din cele trei proprietăți de teren, dobândite din averea victimei. Dar faptul că a fost ales printre membri delegației trimise la Sulla – fiind membru al conducerii consiliului orășenesc din Ameria,<sup>110</sup> aspect care de altfel ar putea face dubitabilă evidența traiului său depravat – par a contrazice această supoziție. În cazul lui Magnus situația este tocmai inversă: stilul său de viață nu poate fi contestat, iar din moartea victimei va profita doar în mod indirect, însă în momentul crimei se află la Roma, iar Chrysogonus îl numește administratorul averii obținute la licitație.<sup>111</sup> Luați în parte nu sunt, deci potriviți în viziunea lui Cicero pentru rolul de ucigaș, în tandem însă formează un cuplu care se

104 Cicero: *Pro Roscio Amerino* 7. 32. 49. 128. 143 și urm.; 150.

105 Heinze (1960): p.102.

106 Cicero: *Pro Roscio Amerino* 6.

107 Cicero: *Pro Roscio Amerino* 6. 21 și urm.; 25. 91. 127. 130.

108 Stroh (1975): p. 66 și urm.

109 Cicero: *Pro Roscio Amerino* 17. 84. 100.

110 Cicero: *Pro Roscio Amerino* 25.

111 Cicero: *Pro Roscio Amerino* 17. 86.



potrivește de minune în prezentarea oratorului, și astfel Cicero va crea din ei perechea Castor–Pollux a cazului, activând într-o unitate de intenție de nezdruccinat.<sup>112</sup>

Oratorul își construiește dispoziția cu o iscusință uluitoare: după obișnuitul *prooemium* ar trebui să urmeze partea de *narratio*, cuprinzând versiunea proprie despre evenimente, succedată de *argumentatio*, cu rolul de a întări cele spuse. Dat fiind că *narratio* în versiunea proprie nu ar oferi o variantă rotundă completă, Cicero va intercala în *prooemium* cel mai important element din *argumentatio* înainte de *narratio*.<sup>113</sup> La începutul discursului îi informează pe judecători printr-o tiradă copleșitoare: asasinatul slujește scopurilor lui Chrysogonus, și nu intereselor inculpatului, procesul nu urmărește altceva, decât ca Chrysogonus să-și poată păstra averea acaparată în mod ilegal. N-a rostit nici un cuvânt de omorul săvârșit, și totuși reușește să răstoarne distribuția rolurilor. Cazul lui Roscius cel tânăr este în sine un rechizitoriu la adresa lui Chrysogonus, iar reprezentantului acuzării îi rămâne în cel mai bun caz doar posibilitatea de a se apăra.<sup>114</sup> Cu greu s-au putut sustrage judecătorii de sub influența acestui efect – puteau avea impresia că Cicero le-a deschis ochii, și începând din acest moment erau predispuși să treacă peste micile inadvertențe ale apărării.<sup>115</sup> Oratorul s-a abținut anume ca în *argumentația* intercalată în *prooemium* să nu facă referire directă la crimă, respectiv să urmărească făptașii, pentru că dacă ar fi procedat astfel, în virtutea *cui prodest* suspiciunea s-ar fi îndreptat de îndată către Chrysogonus – iar Cicero trebuia să se ferească de această situație. Despre modul asasinatului trebuia, deci să se refere în *narratio*.<sup>116</sup> După ce îl descrie amănunțit pe Roscius cel bătrân, și nu scapă ocazia de a accentua faptul că acesta era adeptul ferm al *nobilitas*, și partizanul lui Sulla însuși,<sup>117</sup> îi cheamă pe scenă – pe Capito și Magnus, ca un cuplu de nedisociat, apropiat de Chrysogonus.

În acest moment își prezintă ipoteza referitoare la mobilul și circumstanțele asasinatului. Aici urmează argumentele vizând trecutul celor doi: Cicero îl numește pe Capito gladiator vechi, ceea ce se dovedește o *appositio* destul de dezonorantă, și remarcă faptul că Magnus i s-a alăturat ca discipol. Constatările referitoare la trecutul făptașilor pot fi deduse din însăși crima comisă. Partea de *narratio* urmărește succesiunea evenimentelor – evident prin reliefaarea intensificată a momentelor dramatice –, și se abate doar într-un singur punct de la această abordare: potrivit oratorului, Capito și-ar fi primit partea cuvenită din averea victimei încă înainte de a participa la delegație, astfel judecătorilor li se demonstrează că acesta a fost părtaș la grupul infracțional. Partea de *argumentatio*<sup>118</sup> care urmează, e precedată de un *partitio* succint.<sup>119</sup> Potrivit

112 Stroh (1975): p. 68.

113 Cicero: *Pro Roscio Amerino* 6 și urm.

114 Heinze (1960): p. 101; Karl Büchner (1964): *Cicero: Bestand und Wandel seiner geistigen Welt*, Winter, Heidelberg, p. 83.

115 Stroh (1975): p. 69.

116 Cicero: *Pro Roscio Amerino* 15–29.

117 Cicero: *Pro Roscio Amerino* 15.

118 Cicero: *Pro Roscio Amerino* 37–142.

119 Cicero: *Pro Roscio Amerino* 35–36.

regulilor *anticategoricii*,<sup>120</sup> Cicero înșiră mai întâi probe<sup>121</sup> care susțin nevinovăția lui Roscius cel tânăr, ca mai apoi să se avânte la atac împotriva lui Capito și Magnus<sup>122</sup> – scopul în acest moment fiind apărarea vieții clientului său. Urmează o demonstrație care vizează modul abuziv în care Chrysogonus și-a acaparat în chip injust averea<sup>123</sup> – aici oratorul e motivat de recuperarea moștenirii paterne, relatarea lui Cicero despre asasinat cuprinde deja presupозиția ilegalității de la bun început a licitației.<sup>124</sup>

În partea de *argumentatio* care urmărește disculparea lui Roscius cel tânăr, Cicero își începe pledoaria prin enumerarea așa numitei *argumenta vita*.<sup>125</sup> Potrivit lui Cicero reprezentanții acuzării nu pot aduce nici un argument, care ar atenta împotriva modului de trai al lui Roscius cel tânăr. Erucius îl acuză de delapidarea banilor publici (*peculatus*),<sup>126</sup> dar nu aduce probe de fond pentru justificarea afirmației sale. Cicero extrage din context acuzația de *peculatus* – care totuși trimitea spre o anumită aviditate –, și, încadrând-o în categoria celorlalte neadevăruri, o respinge scurt. Relevarea așa-numitei *argumenta e causa*<sup>127</sup> e mult mai incisivă și precisă, decât ar pretinde cele prezentate de Erucius. Oratorul își cucerește simpatia auditoriului prin divagații prelungi și oferă un spațiu larg toposurilor obișnuite (muștrarea de conștiință a acuzatorilor, prețuirea de grad înalt de care se bucură stilul de viață al țăranului în Roma, etc). Construcția așa-numitei *argumenta e facto* e mult mai originală.<sup>128</sup> Acuzarea a susținut că Roscius cel tânăr și-a ucis tatăl în postura de făptaș indirect, apelând la sclavi.<sup>129</sup> Cicero însă nu ia în considerare această afirmație, și va analiza pe rând următoarele posibilități: Roscius însuși i-a curmat viața tatălui său, ori apelând la ajutorul altora – liberti din Roma sau Ameria, respectiv sclavi. Din moment ce sclavii apar doar la finele enumerării, oratorul este de părere că această posibilitate ar fi fost utilizată de clientul său – în măsura în care el ar fi fost făptașul – doar în ultimă instanță. Totodată combate această acuzație cu ușurință, invocând faptul că Roscius cel tânăr a fost cel care a solicitat audierea sclavilor și chiar aplicarea torturii în timpul depoziției, iar Roscius Magnus și Chrysogonus au fost cei care au împiedicat audierea sclavilor. Partea următoare a pledoariei, denumită *argumenta e tempore* pregătește atacul împotriva lui Capito, Magnus și Chrysogonus.<sup>130</sup>

În decursul acestei ofensive Cicero își înșiră argumentele, urmând succesiunea cronologică a evenimentelor.<sup>131</sup> Mai întâi trece în revistă seria ce ține de *argumenta e causa* și *argumenta e vita anteacta*, referitoare la Roscius Magnus, cel care e prezentat

120 Cf. Quintilianus: *Institutio oratoria* 7, 2, 23.

121 Cicero: *Pro Roscio Amerino* 37–82.

122 Cicero: *Pro Roscio Amerino* 83–123.

123 Cicero: *Pro Roscio Amerino* 124–142.

124 Stroh (1975): p. 70 și urm.

125 Cicero: *Pro Roscio Amerino* 37–39.

126 Cicero: *Pro Roscio Amerino* 28. Despre starea de fapt referitoare la *peculatus* vezi Mommsen (1899): p.767.

127 Cicero: *Pro Roscio Amerino* 40–73.

128 Cicero: *Pro Roscio Amerino* 73–81.

129 Cicero: *Pro Roscio Amerino* 79.

130 Cicero: *Pro Roscio Amerino* 80 și urm.

131 Cicero: *Pro Roscio Amerino* 83–123.

de orator drept asasin efectiv.<sup>132</sup> Cadrul oferit de *argumenta e facto* – înglobând *argumenta e loco*,<sup>133</sup> *e tempore*,<sup>134</sup> *e tempore consequenti*<sup>135</sup> – este completat în primul rând de rolul atribuit mesagerului Mallius Glaucia, cel care aduce știrea asasinatului, și de detalierea importanței acestui mesaj care ajunge la Capito.<sup>136</sup> Prin această procedură Cicero îl readuce în prim plan pe celălalt Roscius, pe Capito, complicele crimei, împotriva căruia înșiră deîndată motivarea formulată pe baza *argumenta e causa*<sup>137</sup> și *argumenta e vita*,<sup>138</sup> încheindu-și pledoaria printr-o tiradă îndreptată împotriva celor doi Roscius.<sup>139</sup> Cicero însă nu este consecvent în analiza importanței știrii ajunse la urechea lui Chrysogonus,<sup>140</sup> prin accentuarea cantității profitului va deschide însă oportunitatea de a prezuma motivul crimei.<sup>141</sup> Faptul că a zăbovit prelung asupra rolului delegației trimise la Volaterrae, vizează intensificarea antipatiei față de Capito.<sup>142</sup> În acest punct Cicero revine din nou asupra refuzului posibilității de a audia sclavii,<sup>143</sup> ceea ce, deși susține nevinovăția lui Roscius cel tânăr, oferă în schimb o suprafață neînsemnată de atac împotriva acuzatorilor, din moment ce oratorul e nevoit să afirme că stăpânul actual al sclavilor, Chrysogonus e mai puțin implicat în actul propriu-zis, el i-a ajutat pe Capito și Magnus doar prin puterea sa (*potentia*) să persevereze în mârșăvia lor (*audacia*).<sup>144</sup> Acest ultim „argument” probabil nu putea fi unul convingător pentru judecători, dar având în vedere împrejurările politice primejdioase ale cazului, oratorul a preferat să enunțe că din partea sa încearcă să judece cu „bună-credință” activitatea lui Chrysogonus: și anume, faptul că Chrysogonus e corupt, nu-l face ucișag.<sup>145</sup>

Partea de *argumentatio* îndreptată împotriva lui Chrysogonus conține nenumărate dificultăți, printre altele și datorită alterării textului,<sup>146</sup> cu toate acestea Cicero trebuia să rezolve o problemă dificilă de echilibristică printre diferitele interese. Într-o primă fază va concentra pe vânzarea ilicită a averii victimei,<sup>147</sup> apoi va accentua în mod repetat faptul că ideea intentării procesului și cel care a pus lucrurile în mișcare, nu este altcineva decât Chrysogonus, motivat doar de păstrarea în acest fel a averii acaparate ilegal.<sup>148</sup> Schițarea fundalului psihologic nu reprezenta o problemă, dificultățile s-au ivit în momentul, și mai ales în legătură cu modul de prezentare a argumentelor;

132 Cicero: *Pro Roscio Amerino* 84–91.

133 Cicero: *Pro Roscio Amerino* 92.

134 Cicero: *Pro Roscio Amerino* 93.

135 Cicero: *Pro Roscio Amerino* 93–98.

136 Cicero: *Pro Roscio Amerino* 92–98.

137 Cicero: *Pro Roscio Amerino* 99.

138 Cicero: *Pro Roscio Amerino* 100.

139 Cicero: *Pro Roscio Amerino* 102–104.

140 Cicero: *Pro Roscio Amerino* 105–107.

141 Cicero: *Pro Roscio Amerino* 108.

142 Cicero: *Pro Roscio Amerino* 109–118.

143 Cicero: *Pro Roscio Amerino* 119 și urm.

144 Cicero: *Pro Roscio Amerino* 122.

145 Stroh (1975): p. 74.

146 Cicero: *Pro Roscio Amerino* 124–142.

147 Cicero: *Pro Roscio Amerino* 124–131.

148 Cicero: *Pro Roscio Amerino* 132 și urm.

Cicero trebuia să evite ca judecătorii proveniți din rândul *nobilitas* să se simtă ofensați: pe de o parte și ei înșiși, erau beneficiarii proscripțiilor, deci oratorul era nevoit să se ferească de contestarea corectitudinii și legitimității confiscărilor de averi și a licitațiilor, căci în acest caz era foarte probabil ca nobilimea să facă front comun împotriva avocatului care ataca procedura de *proscriptio*, precum și în fața clientului său.<sup>149</sup> Astfel Cicero va proceda mai întâi la o disociere tăioasă între faptele lui Chrysogonus și procedura celorlalți beneficiari ai proscripțiilor,<sup>150</sup> după care se avântă într-o argumentare plină de patos, afirmând că în măsura în care judecătorii se vor delimita de matrapazlăcurile unor astfel de parveniți – și aici apelează clar la conștiința de clasă a nobilimii și la invidia umană –, cauza clasei nobiliare va străluci cu atât mai măreț și mai imaculat.<sup>151</sup>

După ce oratorul a măgulit ceea ce însemna *nobilitas* în amorul său propriu, trebuie să convingă judecătorii să accepte două pretenții diametral opuse: pe de o parte că Roscius cel tânăr nu are altă dorință decât să i se cruțe viața, iar pentru aceasta ar fi dispus să-și cedeze în mod benevol averea lui Chrysogonus<sup>152</sup> – pe de altă parte nu putea să omită scopul efectiv, acela de a redobândi moștenirea paternă odată cu obținerea achitării clientului său. Printr-o inspirație genială va disjunge deci pretenția acuzatului și dorința sa proprie (formulată într-o manieră generalizantă): când îi implora pe judecători să-i cruțe viața lui Roscius, vorbește în numele clientului său<sup>153</sup> – iar când revendică restabilirea situației materiale legitime, se va adresa judecătorilor pe propria voce, dar în numele ordinii publice, solicitând siguranța juridică.<sup>154</sup> Astfel menține revendicarea legală, vizând moștenirea paternă, în schimb nu va tempera avântul patetic din *peroratio* prin care imploră pentru milă, referindu-se la legile eterne ale umanității.<sup>155</sup> Iar în timp ce judecătorii urmăresc pătrunși frazele dramatice ale lui Cicero, pot uita lesne de subiectul real al procesului, ceea ce îi interesează de fapt pe părți: de cele șase milioane de *sestertius*.<sup>156</sup>

Cicero considera și el însuși pe bună dreptate, că acest discurs rostit la vârsta de 26 de ani este o capodoperă,<sup>157</sup> din moment ce a rezolvat mai multe sarcini diametral opuse, prin strălucita sa tactică oratorică: și-a clădit propria versiune despre crimă, prin care a demască, și totodată a lăsat în ceață intențiile adversarului; a renunțat în numele clientului său la moștenirea paternă de mai multe milioane, concomitent cu susținerea pretenției acuzatului de a redobândi averea, făcând referire la apărarea ordinii publice; a construit „ierarhia nelegiuitorilor”, la polul căreia se situau Magnus și Capito, în postura de asasini, în centru cu Chrysogonus, care era „doar” lacom și corupt, iar în comparație cu criminalii, celălalt pol reprezintă un contrast total, figura lui

149 Stroh (1975): p. 75.

150 Cicero: *Pro Roscio Amerino* 124–125.

151 Cicero: *Pro Roscio Amerino* 135–136.

152 Cicero: *Pro Roscio Amerino* 144.

153 Cicero: *Pro Roscio Amerino* 128.

154 Cicero: *Pro Roscio Amerino* 129.

155 Cicero: *Pro Roscio Amerino* 143–154.

156 Stroh (1975): p. 76.

157 Cicero: *Brutus* 312.

Sulla, un *dictator* care nu știe de abuzuri și fărădelegi, iar supușii și confidenții săi s-au folosit de numele său cu rea-credință.<sup>158</sup>

Stroh recunoaște virtuțile de conținut ale discursului, dar aduce critici în mai multe rânduri, când evaluează structura acestuia. Obiecțiile sale vizează faptul că *partes orationis* se succed potrivit cerințelor pregătirii oratorice în mod strict, chiar școlăresc, și lasă impresia unui *superstitio praeceptorum*,<sup>159</sup> o insistență aproape superstițioasă în privința respectării celor însușite. Astfel Cicero procedează la o disjuncție prea abruptă între *narratio* și *argumentatio*, respectiv nu dezvoltă până la capăt unele idei (cum ar fi de exemplu trimiterile la dorința de înavuțire a lui Magnus, sau la cele care se refereau la presupusa tentativă de asasinat atribuită lui Roscius), elemente care ar fi putut trezi bănuiala – sau măcar interesul – auditoriului.<sup>160</sup> Aceste chestiuni de amănunt și elemente criticate ar fi fost abordate probabil cu mai multă circumspecție de un Cicero ajuns la maturitate, dar nu trebuie să ignorăm că e vorba de un *oratio* care este de fapt cel de al doilea discurs al unui orator de 26 ani, însă prima încercare serioasă și de succes în domeniul unor cazuri mai grele.

Excesele formale, elementele abuzive ale unui *asianism* baroc, horcăitul patetic împins uneori până la limitele bunului simț au fost îndepărtate prin practică și studii oratorice ulterioare din stilul ciceronian. Cu toate acestea putem observa deja în *Pro Roscio Amerino*, desfășurându-se în toată splendoarea, genialitatea dispoziției oratorice, mănuierea precisă și totuși dinamică a faptelor legale, realizarea magistrală a mixajului argumentației logice și topice, trăsături care ulterior au servit ca temelie pentru ceea ce va deveni așa numita *ars oratoria* ciceroniană.

158 Stroh (1975): p. 77.

159 Quintilianus: *Institutio oratoria* 4, 2, 85.

160 Stroh (1975): p. 78.